

Analysis of the content of the statements of the summit of the Persian Gulf Cooperation Council

Reza Saei¹ | Seyed Abbas Ahmadi²

Research Paper

Received:
23 July 2021
Accepted:
22 November 2022
P.P: 181-216

ISSN: 1025-5087
E-ISSN: 2654-4971

Abstract

The Persian Gulf Cooperation Council announced its existence in 1981 with the presence of six countries on the southern border of the Persian Gulf. Since the establishment of the council, 41 summits have been held, and at the end of each meeting, a statement has been made explaining the policies and policies of the council. Considering the strategic position and influence in various regional trends, knowledge of the process of actions and decisions taken by the Council is of great importance in explaining the strategies of the member countries of the Council. In this research, it is investigated what were the most important issues raised in the statements of the meetings held at the highest level and which issues were given a higher priority for the Council? For this purpose, all the statements of the summit have been reviewed and analyzed since the beginning of its formation, and according to the results, foreign policy, internal cooperation, as well as strategic interactions with other countries, especially world powers, are of great importance to the members of the council. In general, by examining the 4-decade performance of the Cooperation Council, one thing that stands out more than anything else is the transformation in the definition of the goals of the members, so that a definite strategy for regional development is not observed in this coalition. On the other hand, the popular uprisings of 2011 in the Arab world caused this union to pay more attention to security goals, and it seems that due to the continuation of regional tensions, security goals will continue to be the main agenda of the Council in the future.

Keywords: Persian Gulf cooperation; Meetings of the Supreme Council of Persian Gulf Cooperation

DOR: 20.1001.1.10255087.1401.31.3.7.8

1. Corresponding author: Master's student, Political Geography (Geopolitics), University of Tehran, Tehran, Iran
Saei.reza@ut.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Political Geography, University of Tehran, Tehran, Iran

تحلیل محتوای بیانیه‌های اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس

رضا ساعی^۱ | سید عباس احمدی^۲

چکیده

شورای همکاری خلیج فارس در سال ۱۹۸۱ با حضور شش کشور حاشیه جنوبی خلیج فارس اعلام موجودیت نمود. از ابتدای تشکیل شورا ۴۱ اجلاس سران برگزار گردیده که در پایان هر جلسه بیانیه‌ای سیاست‌ها و خط مشی شورا را تبیین نموده است. با توجه به جایگاه استراتژیک و اثرگذاری در جریان‌ات مختلف منطقه‌ای، آگاهی از روند اقدامات و تصمیمات اتخاذ شده شورا اهمیت بالایی در تبیین راهبردهای کشورهای عضو شورا دارد. در این پژوهش این مسئله مورد بررسی قرار می‌گیرد که در بیانیه‌های جلسات برگزار شده در سطح عالی، مهمترین موضوعات مطرح شده چه مواردی بوده و کدام مسائل در اولویت بالاتری برای شورا قرار داشته است؟ بدین منظور تمامی بیانیه‌های اجلاس سران از ابتدای تشکیل تاکنون مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته که با توجه به نتایج، سیاست خارجی، همکاری‌های داخلی و همچنین تعاملات استراتژیک با سایر کشورها به‌ویژه قدرت‌های جهانی اهمیت بالایی نزد اعضای شورا دارد. به‌طور کلی با بررسی عملکرد ۴ دهه‌ای شورای همکاری نکته‌ای که بیش از هر چیز دیگری به چشم می‌آید دگرذیسی در تعریف اهداف اعضاست به‌طوری که راهبرد معینی برای توسعه منطقه‌ای در این ائتلاف مشاهده نمی‌شود. از سوی دیگر خیزش‌های مردمی سال ۲۰۱۱ در جهان عرب، باعث توجه بیشتر این اتحادیه به اهداف امنیتی شده و به نظر می‌رسد با توجه به تداوم تنش‌های منطقه‌ای، در آینده نیز همچنان اهداف امنیتی دستور کار اصلی شورا باشد.

واژگان کلیدی: شورای همکاری خلیج فارس؛ جلسات شورای عالی همکاری خلیج فارس.

DOR: 20.1001.1.10255087.1401.31.3.7.8

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته جغرافیای سیاسی (ژئوپلیتیک)، دانشگاه تهران، تهران، ایران

Saei.reza@ut.ac.ir

۲. استادیار، گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

پیشگفتار

شورای همکاری خلیج فارس، اتحادیه‌ای در منطقه خلیج فارس بوده که متشکل از شش کشور عربستان سعودی، امارات متحده عربی، عمان، قطر، بحرین و کویت می‌باشد و در سال ۱۹۸۱ آغاز به کار نموده است. خصوصیات آب و هوایی، زبان و رسم الخط عربی، دین اسلام، نظام سیاسی پادشاهی و قبیله‌ای، اقتصاد وابسته به صادرات نفت و وابستگی به جهان غرب مهم‌ترین ویژگی‌های مشترک کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس می‌باشد.

با توجه به اینکه جمهوری اسلامی ایران یکی از قدرت‌های مهم تأثیرگذار در منطقه خلیج فارس می‌باشد مواضع و اقدامات شورا اهمیت بالایی برای ایران دارد. اصلی‌ترین رقیب منطقه‌ای ایران یعنی عربستان سعودی رهبری این شورا را در دست گرفته است و در بسیاری از تصمیمات اتخاذ شده در این شورا رد پای این کشور مشاهده می‌شود. از طرفی با توجه به تمایلات شدید کشورهای عضو شورا برای تقویت روابط با ایالات متحده آمریکا به عنوان تهدیدکننده اصلی امنیت جمهوری اسلامی ایران و فضایی که این کشورها در اختیار آمریکا قرار داده‌اند، باعث گردیده شاهد حضور گسترده آمریکا در همسایگی کشورمان باشیم. از سوی دیگر، در سال‌های اخیر دو کشور عضو شورا یعنی بحرین و امارات متحده عربی اقدام به عادی سازی روابط خود با رژیم صهیونیستی نمودند و زمزمه‌هایی در خصوص برقراری روابط دیگر کشورهای عضو این اتحادیه از جمله عربستان سعودی و عمان نیز شنیده می‌شود که با توجه به وخامت روابط کشور ایران با رژیم صهیونیستی، این امر نیز می‌تواند با ساختار امنیتی جمهوری اسلامی ایران در تضاد باشد، چرا که رژیم صهیونیستی همواره مهم‌ترین تهدید علیه بقا و امنیت خود را ایران دانسته و طبیعی است قدرت گرفتن ایران برای این کشور قابل قبول نباشد. در طرف مقابل اعضای شورای همکاری نیز کاملاً این مسئله را درک می‌کنند که جمهوری اسلامی ایران با در اختیار داشتن تمام حوزه شمالی خلیج فارس و جمعیت بالای خود بازیگری تأثیرگذار در معادلات منطقه‌ای است و به هیچ عنوان نمی‌توانند آن را نادیده بگیرند. اهمیت پژوهش حاضر این است که بررسی و شناخت مواضع کشورهای همسایه در نحوه شکل دهی به روابط با این کشورها بسیار مهم و تأثیرگذار است. بر این اساس، تشریح مواضع سران شورای همکاری از آغاز تأسیس و تحصیل اولویت‌های

این اتحادیه منطقه‌ای بر اساس بیانیه‌های پایانی جلسات سران عضو مسئله اصلی پژوهش پیش رو می‌باشد. معرفی کلی شورای همکاری خلیج فارس، جلسات برگزار شده از آغاز تأسیس تاکنون، زمینه‌های همکاری بین اعضا و نیز شورا با سایر کشورها و اتحادیه‌ها و نیز مواضع شورا در خصوص سایر کشورها عنوانین مطرح شده در پژوهش می‌باشد که در نتیجه‌گیری پژوهش اولویت‌های شورا به‌ویژه در بحث سیاست خارجی و به خصوص روابط با ایران و سناریوهای احتمالی آینده روابط تشریح گردیده است.

پیشینه پژوهش

با توجه به بررسی‌های انجام شده در خصوص تاریخچه مقاله مورد پژوهش، در رابطه با تحلیل محتوای بیانیه‌های جلسات سران شورای همکاری خلیج فارس مطالب بسیار ناچیزی تدوین شده و پژوهش‌های انجام شده بیشتر تقابل ایران و کشورهای عضو شورا را مورد بحث و بررسی قرار داده است. با این وجود در برخی منابع برای بیان دیدگاه‌های شورا به بیانیه‌های جلسات سران نیز اشاره گردیده است.

علی عبدلی در کتاب خود با عنوان رویکردهای شورای همکاری خلیج فارس در قبال قدرت منطقه‌ای ایران، معتقد است این سازمان اساساً موجودیت خود را در تقابل با ایران تعریف می‌کند و همواره کوشیده است با استفاده از تمامی امکانات و ابزارهای خود به مقابله با افزایش قدرت منطقه‌ای ایران پردازد (عبدلی، ۱۳۹۹، ۱۲۵).

محمد رضا حافظ نیا نیز معتقد است عملکرد شورا همواره با ناکامی‌هایی مواجه بوده است و بیانیه‌های متعددی که در پایان نشست‌های مختلف شورای همکاری صادر می‌شود نیز عملاً قابلیت اجرایی نداشته و به ندرت عملیاتی شده است (حافظ نیا، ۱۳۹۸، ۲۷۵).

سیف‌الرضا شهابی نیز بیان می‌دارد با وجود عدم دستیابی اعضای شورا به بسیاری از اهداف تعیین شده در جلسات سران شورا، لیکن گام‌های قابل ملاحظه‌ای در تقویت و توسعه همکاری اقتصادی و بازرگانی میان کشورهای عضو برداشته شده است (شهابی، ۱۳۸۷، ۱۸).

احمد جاسیز بیان می‌دارد پس از بیداری اسلامی، شورای همکاری خلیج فارس به‌ویژه جبهه دنبال‌ه روی عربستان سعودی در شورا، راهبرد امنیتی خود در قبال جمهوری اسلامی ایران را بر مبنای ساز و کارهای تهاجمی تنظیم و اجرا نموده است (جاسیز، ۱۳۹۹، ۱). همچنین رضا سیمبر و دانیال رضاپور معتقدند در سال‌های گذشته با گسترش شکاف میان ایران و کشورهای عربی، شاهد افزایش همکاری‌های شورا به‌ویژه در زمینه‌های سیاسی و امنیتی با ایالات متحده آمریکا هستیم (سیمبر و رضاپور، ۱۳۹۹، ۵۱).

روش پژوهش

پژوهش صورت گرفته از نوع تحلیل محتوا، از نظر کیفیت از نوع کاربردی می‌باشد که با استفاده از روش‌های توصیفی - تحلیلی و جمع‌آوری اطلاعات از طریق روش کتابخانه‌ای انجام شده است. علاوه بر بررسی کتب و مقالات منتشر شده در رابطه با شورای همکاری خلیج فارس، برای بررسی دقیق‌تر و نزدیکی هر چه بیشتر پژوهش به واقعیت، تمامی بیانی‌های منتشر شده اجلاس در سطح سران که در درگاه اینترنتی این شورا وجود دارد به دقت مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته و آمارهای به‌دست آمده برای تجزیه و تحلیل مناسب‌تر توسط نمودارهای مختلف ارائه گردیده است.

چارچوب نظری پژوهش

همگرایی فرایندی است که طی آن کشورهای مختلف به صورت داوطلبانه متقاعد می‌شوند تا فعالیت‌های خود را به سمت مرکزیت جدیدی جهت دستیابی به اهداف مشترک در سایه قدرتی فراملی سوق دهند. مرحله پایانی فرایند همگرایی را یکپارچگی با پی‌آمدهایی چون امنیت، صلح و توسعه تشکیل می‌دهد (احمدی پور، ۱۳۸۲، ۷۷). شکل‌گیری، بقا و یا سقوط فرآیند همگرایی برگرفته از دیدگاه دولت‌ها و بازیگران نسبت به منافع ملی و جمعی و یا فردی آن‌ها می‌باشد؛ به عبارتی بازیگرانی که فرآیند همگرایی را شکل می‌دهند این امر را مورد توجه قرار می‌دهند که این عمل تا چه اندازه منافع آن‌ها را تأمین و تهدیدات را از آن‌ها دور می‌کند (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ۳۷۳).

کشورهای همگرا تلاش دارند در موضوعات جهانی و منطقه‌ای سیاستی واحد را از خود ارائه نمایند. نتیجه همگرایی کاهش تضاد و تقابل میان واحدهای سیاسی است (فولادی، ۱۳۹۷، ۵۰).
ارنست هاس، پایه‌گذار نظریه همگرایی، همگرایی را پروسه‌ای می‌داند که به وسیله آن رهبران سیاسی چند کشور مختلف متقاعد می‌شوند که وفاداری، انتظارات و فعالیت‌های سیاسی شان را به سمت مرکز جدیدی که نهادهایش از اختیارات قانونی برخوردار باشند سوق دهند (سیف زاده، ۱۳۶۸، ۱۹۱).

دبورا لارسون معتقد است رهبران سیاسی و نخبگان حاکم در کشورهای کوچک و ضعیف بیش از آنکه به منافع ملی و تمامیت ارضی بیاورند در پی حفظ قدرت هستند و بدین ترتیب از طریق اتحاد به‌ویژه با قدرت‌های نوظهور می‌کوشند تا حیات سیاسی خود را تداوم بخشند (لارسون، ۱۹۹۱: ۱۰۲).

مهم‌ترین عوامل و زمینه‌های همگرایی ویژگی‌های مشترک فرهنگی - تاریخی، وحدت طبیعی و جغرافیایی و برخورداری از واحدهای جغرافیایی متمایز و یکپارچه، تهدید مشترک، علائق و منافع مشترک، نیازها و وابستگی‌های متقابل، روابط عاطفی و سیاسی رهبران کشورها و وابستگی‌های تمدنی می‌باشد (احمدی پور، ۱۳۸۲، ۸۲).

معرفی شورای همکاری خلیج فارس

اولین مرحله شکل‌گیری اندیشه اتحادیه منطقه‌ای در خلیج فارس با توجه به وجود تعجاس جغرافیایی در شبه جزیره عربستان به دوره پایان حضور انگلستان در منطقه بازمی‌گردد. انگلستان در سال ۱۹۷۱ طرح اولین تشکل منطقه‌ای را در قالب یک فدراسیون یا اتحادیه مطرح کرد. این طرح کشورهای بحرین، قطر و هفت شیخ نشین امارات را در بر می‌گرفت که بحرین و قطر به صورت مستقل و تحت نفوذ انگلستان باقی ماندند (چوبین و ذبیح، ۱۹۷۴: ۲۳۶). گام بعدی در این زمینه در سال ۱۹۷۶ و با پیشنهاد کشور عمان و سلطان قابوس در حضور وزرای امور خارجه ایران، عراق، عربستان، کویت، بحرین، قطر و امارات با پیشنهاد اتخاذ یک سیاست دفاعی و امنیت

1. Larson
2. Chubin & Zabih

منطقه‌ای هماهنگ مطرح گردید. با توجه به تعارضات حاکم بر دیدگاه‌های کشورهای منطقه و رقابت‌های بین ایران، عراق و عربستان این طرح نیز ناکام ماند و به نتیجه نرسید (صادقی، ۱۳۹۵، ۲۰۲). از سوی دیگر ایران نیز در همین سال طرح تشکیل یک نیروی چند جانبه تحت یک فرماندهی منحصر به فرد را ارائه نمود که با مخالفت عراق روبه‌رو شد (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۹۵، ۲۲۴). تلاش بعدی در خلال سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۵ شمسی از سوی دولت کویت صورت گرفت اما بازهم به دلیل مخالفت عراق و بدبینی اعضا نسبت به نقش ایران، بدون نتیجه بود (عبدلی، ۱۳۹۹، ۳۷).

در فوریه ۱۹۸۱ اجلاس وزیران خارجه شش کشور عربستان سعودی، امارات، بحرین، قطر، کویت و عمان در ریاض تشکیل گردید که در این اجلاس، مقامات سعودی طرحی برای انعقاد قراردادهای امنیتی این کشور با ۵ کشور ذکر شده ارائه نمودند. سرانجام در همین اجلاس، وزیران خارجه شش کشور به اتفاق با ایجاد شورای همکاری خلیج فارس موافقت نمودند (عزتی، ۱۳۹۷، ۱۷۴). در بیانیه‌ای که در ریاض منتشر شد نیز هدف از تأسیس شورا اشتراک مساعی کشورهای عضو در امور فرهنگی، آموزشی، بازرگانی، اقتصادی، بهداشتی، اجتماعی، جهانگردی، امور علمی، فنی، کشاورزی و صنایع و امور اطلاعاتی و ... اعلام شد و از امور نظامی و دفاعی ذکری به میان نیامد (انصاری، ۱۳۶۴، ۴۱). در واقع اهداف اعلام شده، بیشتر به پوششی می‌ماند که توجیه‌کننده وجود شورای مزبور از نظر افکار عمومی مردم منطقه و نیز قدرت‌های منطقه‌ای چون ایران و عراق است. البته شورا فعالیت‌های خود را صرفاً در زمینه‌های دفاعی و امنیتی محدود نکرده و در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و ایجاد هماهنگی‌های لازم بین آن‌ها نیز فعالیت‌هایی داشته است (حافظ‌نیا، ۱۳۹۸، ۲۶۳).

جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران بهترین فرصت را در اختیار عربستان قرار داد تا با تضعیف دو رقیب خود و با تأسیس شورای همکاری، بدون ایران و عراق، بیشترین بهره را از جنگ ببرد (کوردمن، ۱۳۸۱، ۲۴). به صورت کلی عوامل شکل‌گیری شورای همکاری خلیج فارس در سه محور جای می‌گیرد:

۱. پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار نظام جمهوری اسلامی در ایران
۲. حمله شوروی به افغانستان و اشغال نظامی این کشور که به تبع کشورهای عرب حوزه

- خلیج فارس از نزدیک شدن هرچه بیشتر شوروی به منطقه خاورمیانه بیم داشتند.
۳. وقوع جنگ تحمیلی رژیم بعث عراق علیه ایران (دهدار، ۱۳۹۵: ۱۱۳) دکتر محمد رضا حافظ نیا نیز معتقد است پیروزی انقلاب اسلامی و جنگ عراق با ایران مهم ترین عوامل تشکیل شورای همکاری خلیج فارس بوده است (حافظ نیا، ۱۳۷۱، ۶۵).
- شورای همکاری خلیج فارس از حیث تشکیلاتی به صورت ذیل می باشد:
۴. شورای عالی که با شرکت سران شش کشور عضو تشکیل شده و دارای یک کمیسیون تابعه حل اختلافات است.
۵. شورای وزیران مرکب از شش وزیر امور خارجه کشورهای عضو.
۶. دبیرخانه که با داشتن یک دبیر و هماهنگ کننده اجرایی، مجری سیاست ها و برنامه و استراتژی های شورا می باشد.
۷. کمیسیون های تخصصی که عبارتند از:
- ۱- برنامه ریزی اقتصادی و اجتماعی
  - ۲- هماهنگی مالی، اقتصادی و تجاری
  - ۳- همکاری های صنعتی
  - ۴- سیاست های نفتی
  - ۵- سیاست های اجتماعی و فرهنگی (الهی، ۱۳۸۶، ۲۴۹).
- شایان ذکر است واحدهای مرکز اطلاعات، مدیریت کل امور مالی و اداری، مدیریت امور حقوقی، مدیریت محیط و منابع انسانی، مدیریت امور اقتصادی و سیاسی نیز زیر نظر دبیر کل شورا فعالیت می نمایند (حافظ نیا، ۱۳۹۸، ۲۶۴).
- اعضای شورا به استثنای عربستان، طی دهه های ۵۰ تا ۷۰ میلادی به استقلال رسیده اند؛ از این رو استقلال دیر هنگام و وابستگی های سیاسی، امنیتی، اقتصادی و علمی این دسته از کشورها به خارج از منطقه یکی از ویژگی های مشترک اعضای شورای همکاری خلیج فارس محسوب می گردد (امام جمعه زاده و تویسرکانی، ۱۳۸۹، ۲۵۲). از طرفی عوامل قومیت (اعراب در برابر فارس ها) و مذهب (شیعه در برابر سنی) موجب تشابه و در عین حال وابستگی شدید در این مجموعه شده است (دهقانی فیروز آبادی و نوری، ۱۳۹۱، ۱۹). ذکر این نکته نیز اهمیت دارد که

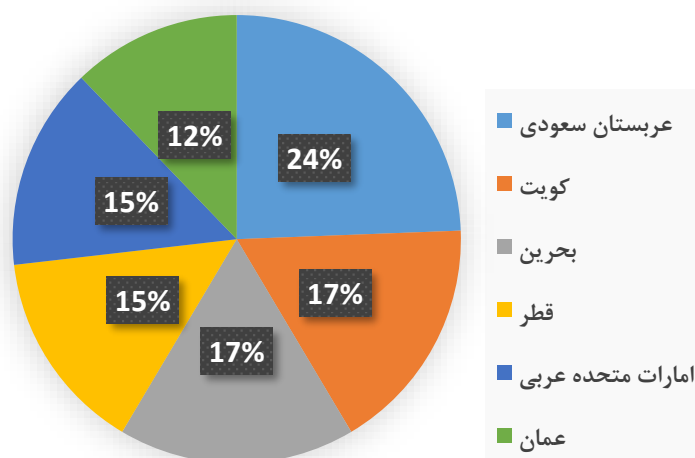
■ تحلیل محتوای بیانیه‌های اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس

کشورهای شورای همکاری در میان خود با اختلافات و رقابت‌های درونی نیز مواجه هستند که از اختلافات مرزی و ارضی و رقابت قدرت تا اختلافات و رقابت‌های طایفه‌ای میان خاندان‌های حاکم را شامل می‌شود (واعظی، ۱۳۸۹، ۱۵).

جلسات برگزار شده در سطح عالی

از آغاز به کار شورا تا کنون ۴۱ جلسه در سطح سران عالی کشورهای عضو برگزار گردیده است. به استثنای سال اول تشکیل شورا در سال ۱۹۸۱ که دو جلسه در می و نوامبر برگزار شد، در ادامه در هر سال یک جلسه سران عضو برگزار گردیده است. عربستان سعودی تاکنون میزبان ۱۰ جلسه سران شورا بوده و از این حیث رکورد دار می‌باشد که نقش رهبری این کشور در شورای خلیج فارس را می‌توان توجیه‌کننده این امر دانست. عمان نیز با ۵ میزبانی اجلاس سران کمترین میزبانی جلسات سران را در اختیار داشته است. کویت و بحرین نیز ۷ مرتبه و قطر و امارات متحده عربی نیز ۶ مرتبه میزبان اجلاس سران بوده‌اند.

میزبانان اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس

شکل ۱: فراوانی کشورهای میزبان اجلاس سران

یافته‌های پژوهش

همکاری‌های داخلی بین اعضای شورا

در اولین نشست شورا که در ابوظبی برگزار گردید، کشورهای عضو به ترسیم خط مشی و اساس نامه شورا پرداختند و اهداف کلی شورا را تبیین نمودند که از جمله مهم‌ترین این اهداف عبارت بودند از:

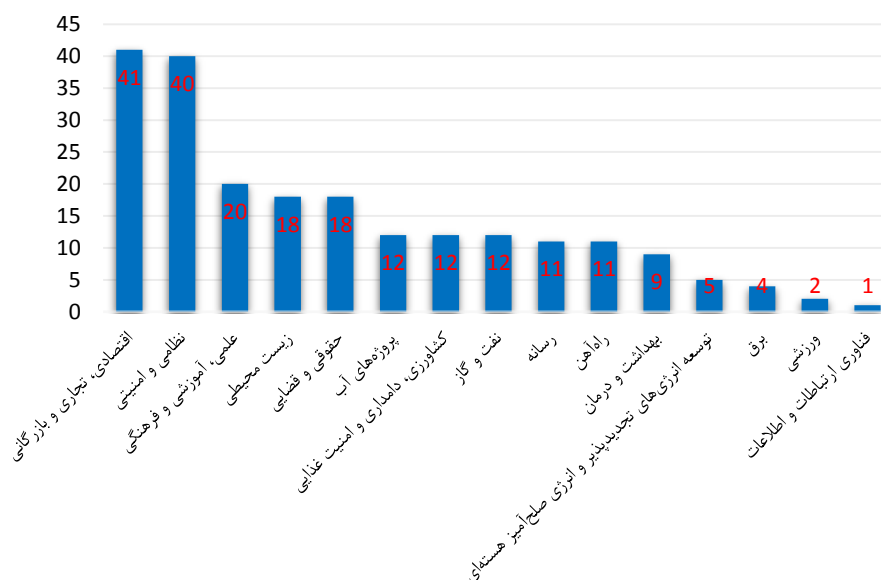
- گسترش مناسبات در میان کشورهای عضو،
- اتحاد رویه در سیاست‌های کلان اقتصادی، مالی، تجاری، آموزشی و قانون گذاری،
- ارتقاء سطح علم و فناوری کشورهای عضو،
- توسعه ارتباط اطلاعاتی و امنیتی در مواجهه با گروه‌هایی که در صدد براندازی نظام‌های حاکم هستند
- و همچنین مقابله با انواع گروه‌های مخالف با ایجاد یک سازمان دفاعی مشترک (سیف زاده و روشندل، ۱۳۷۹، ۱۴۷).

با توجه به نکات فوق، همکاری در زمینه‌های مختلف همواره بخش جدایی ناپذیر بیانیه‌های جلسات شورا بوده است. در این زمینه همکاری‌های اقتصادی، تجاری و بازرگانی در رأس اولویت‌های همکاری سران شورا قرار داشته است به طوری که در تمام ۴۱ بیانیه نهایی جلسات برگزار شده در این زمینه مطالبی عنوان گردیده است. در این راستا می‌توان به انعقاد موافقت نامه اتحاد اقتصادی اعضا که با تشریفات و بحث‌های زیاد در خلال اجلاس دوم سران در سال ۱۹۸۱ حاصل شد اشاره کرد. این سند توافق ۲۸ ماده‌ای، یک چارچوب مشخص و اولیه به منظور همبستگی اقتصادی کشورهای عضو فراهم کرد (اسدی، ۱۳۹۳، ۴۶۶).

پس از همکاری‌های اقتصادی، همکاری‌های نظامی و امنیتی دومین مسئله مهم در همکاری‌های داخلی اعضای شورا بوده است و در ۴۰ بیانیه انتهایی جلسات، به این امر اشاره گردیده است. یک سال پس از تشکیل شورای همکاری خلیج فارس، اعضای شورا در دومین نشست سران تصمیم به ایجاد یک سیستم دفاع هوایی متمرکز، افزایش نیروهای مسلح کشورهای عضو و ایجاد یک فرماندهی مشترک نظامی گرفتند. در این نشست طرح سپر صلح که مانورهای نظامی مشترک سپر

شبه جزیره در امارات متحده عربی را به دنبال داشت از سوی اعضای شورا اعلام گردید (انصاری، ۱۳۶۴، ۳۸). همچنین همکاری‌های اعضا در زمینه‌های علمی، آموزشی و فرهنگی، همکاری‌های زیست محیطی و همکاری‌های اقتصادی در رده‌های بعدی قرار گرفته‌اند. به‌طور کلی در ۴۱ بیانیه انتهای جلسات برگزار شده سران شورا در بخش همکاری‌های داخلی اعضا به ۱۵ زمینه همکاری اشاره شده است که تعداد جلسات مربوط به هر یک به شرح نمودار ذیل می‌باشد:

همکاری‌های داخلی اعضای شورا

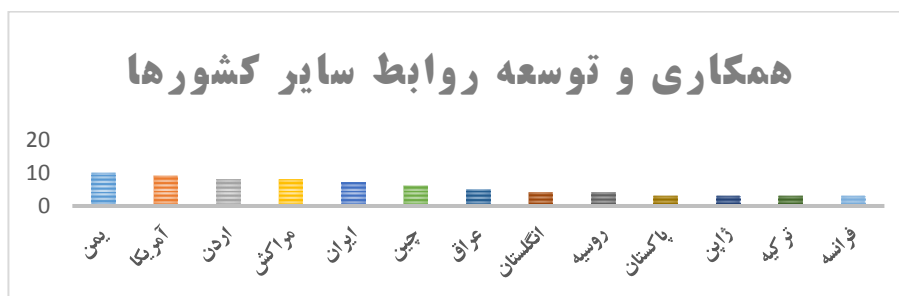
شکل ۲: زمینه‌های همکاری داخلی اعضا

شایان ذکر است با بررسی صورت گرفته مشخص می‌شود از آغاز دهه سوم جلسات، شورا شاهد توجه بیشتر به همکاری‌های داخلی و تنوع در زمینه‌های همکاری هستیم به نحوی که از ۱۵ زمینه همکاری اشاره شده، هفت مورد (پروژه‌های آب، راه آهن، برق، بهداشت و درمان، ورزشی و انرژی‌های تجدیدپذیر به‌ویژه انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای و فناوری ارتباطات و اطلاعات) در خلال

جلسات ۲۳ ام به بعد اشاره گردیده است و پایین بودن آمار بسیاری از زمینه‌های همکاری نظیر فناوری ارتباطات و ارتباطات و یا همکاری‌های ورزشی نیز به همین علت می‌باشد که در آخرین جلسات سران مطرح گردیده اند. نکته مهم این است که به نظر می‌رسد همکاری‌های شکل گرفته بیشتر ناشی از نیازهای امنیتی بوده است، نه ناشی از درک و حرکت نخبگان سیاسی به سمت رشد و توسعه منطقه‌ای (اختیاری امیری، ۱۳۹۶، ۳۸). به صورت کلی دور از ذهن نیست که در جلسات آتی شورا نیز شاهد طرح موضوعات جدید و گسترش همکاری‌های داخلی اعضا باشیم.

همکاری و توسعه روابط استراتژیک با سایر کشورها، مناطق و اتحادیه‌های بین‌المللی

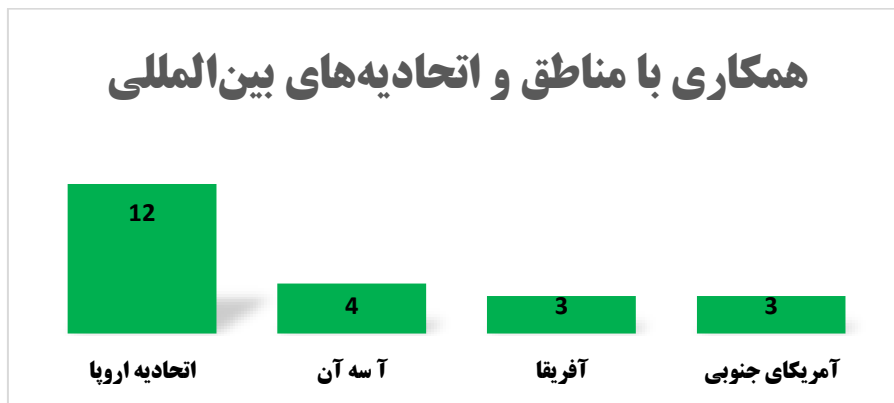
از دیگر موارد مطرح در بیانیه‌های نهایی اجلاس سران شورا، تعاملات و توسعه روابط استراتژیک با کشورهای خارج از شورا می‌باشد. در این رابطه در ۴۱ بیانیه نهایی اعضای شورا، در زمینه همکاری و توسعه روابط به ۲۶ کشور و ۴ منطقه یا اتحادیه بین‌المللی اشاره گردیده است. در بخش کشورها، تا پایان اجلاس ۴۱ ام در ۱۰ بیانیه به همکاری و توسعه روابط با کشور یمن اشاره گردیده و از این حیث این کشور در رتبه اول قرار دارد.

شکل ۳: همکاری با سایر کشورها

علاوه بر کشورهای ذکر شده در نمودار بالا، در رابطه با همکاری با کشورهای هند، مصر، کره جنوبی و سودان در ۲ بیانیه و در رابطه با کشورهای افغانستان، استرالیا، جیبوتی، سوئیس، نروژ، ایسلند، لیختن اشتاین، نیوزلند و سنگاپور نیز در یک بیانیه نهایی اجلاس سران صحبت گردیده است.

در بخش اتحادیه‌ها و مناطق نیز در ۱۲ بیانیه جلسات عالی شورا در رابطه با همکاری با اتحادیه اروپا مواردی مطرح شده و این اتحادیه در رأس توجه سران شورا برای توسعه روابط قرار داشته است.

شکل ۴: همکاری با اتحادیه‌ها و مناطق

در بخش همکاری‌های خارج از شورا نیز اوج‌گیری این امر را از جلسات دهه سوم به بعد شاهد هستیم و هرچقدر به جلسات آخر نزدیک می‌شویم شاهد گسترش دامنه کشورهای مد نظر شورا برای همکاری و توسعه روابط هستیم. اعضای شورا پس از ۴ دهه به این درک رسیده‌اند که بدون تعاملات بین‌المللی نمی‌توانند به بسیاری از اهداف ترسیم شده خود دست یابند و در این راستا کشورهای غربی و به‌ویژه ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا با توجه به تأثیرگذاری در معادلات جهانی در صدر برقراری روابط خارجی شورا می‌باشند. نکته حائز اهمیت دیگری که می‌توان به آن اشاره نمود ارتباط و همکاری شورا با ناتو می‌باشد که از سال ۲۰۰۵ این همکاری به صورت غیر رسمی شکل گرفته است. با توجه به عدم سازگاری سیاست‌های ناتو با منافع ملی کشورمان در شرایط کنونی و ماهیت ناتو که سازمانی تحت نفوذ کامل آمریکا می‌باشد، همکاری‌های دو اتحادیه را می‌توان تهدیدی علیه امنیت جمهوری اسلامی ایران تلقی نمود (سنایی، ۱۳۹۴، ۹۷).

موضوعات مطرح شده در اجلاس سران در رابطه با کشورها

در طول ۴ دهه برگزاری اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس، موضوعات و مسائل متنوعی در رابطه با کشورهای مختلف در بیانیه‌های پایانی مطرح گردیده است. بسیاری از این موارد متناسب با حوادث و رویدادهای مربوط به برهه زمانی برگزاری جلسه بوده است. برای نمونه در خلال جنگ ایران و عراق، مسائل مربوط به جنگ این دو کشور بخشی جدایی ناپذیر از بیانیه‌های انتهایی اجلاس سران در دهه اول می‌باشد. و یا از سال ۲۰۱۱ و همزمان با اعتراضات و تنش‌های رخ داده در سوریه، از اجلاس ۳۲ام به بعد در تمامی بیانیه‌ها شاهد موضع‌گیری اعضا در این رابطه هستیم.

با این وجود با بررسی بیانیه‌های نهایی اجلاس‌های برگزار شده در سطح مقامات عالی شورای همکاری خلیج فارس، بعضی موضوعات و کشورها در جلسات بیشتری مطرح گردیده است که در دسته بندی‌های ذیل مورد بررسی قرار خواهند گرفت:

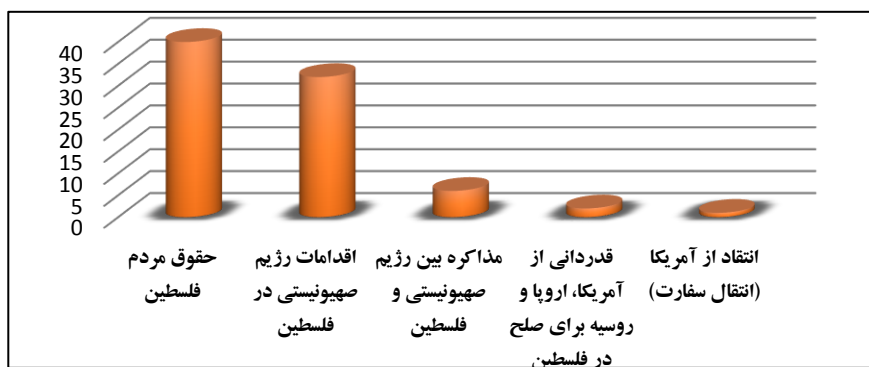
۱. فلسطین

فلسطین و مسائل مربوط به آن، نقش پررنگی در بیانیه‌های انتهایی جلسات شورای همکاری خلیج فارس در سطح مقامات عالی داشته است به نحوی که تأکید بر حق مردم فلسطین برای تشکیل کشوری مستقل پرتکرارترین موضوع در کل بیانیه‌های اجلاس سران شورا می‌باشد که در ۴۰ بیانیه مطرح گردیده است و فقط در بیانیه نهایی اجلاس بیستم به این امر اشاره نشده است. همچنین لزوم خروج نیروهای رژیم صهیونیستی از سرزمین‌های فلسطینیان و محکومیت اقدامات رژیم صهیونیستی در سرزمین‌های اشغالی نیز دومین موضوع پرتکرار در بیانیه هاست و در ۳۲ بیانیه به آن اشاره شده است.

از دیگر مسائلی که در رابطه با فلسطین در بیانیه‌ها به چشم می‌خورد استقبال از مذاکره بین رژیم صهیونیستی و فلسطین برای دستیابی به صلح می‌باشد که در ۶ بیانیه و عمدتاً در دهه‌های سوم و چهارم برگزاری اجلاس سران مطرح گردیده است. همچنین قدردانی از ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا و روسیه در جهت تلاش برای ایجاد صلح در فلسطین از مواردی است که در ۲ بیانیه مشاهده می‌شود. از دیگر موارد مربوط به فلسطین که در بیانیه‌های سران ذکر گردیده است، انتقاد

از تصمیم آمریکا در انتقال سفارت این کشور در رژیم صهیونیستی به اورشلیم می‌باشد که در جلسه ۳۹ام ذکر گردیده و نسبت عواقب و پیامدهای زیان بار آن هشدار داده شده است.

فلسطین

شکل ۵: مسائل مرتبط با فلسطین

با توجه به هویت عربی مردم فلسطین به نظر می‌آید طرح موضوع این کشور در بیانیه‌های سران شورا بیشتر نمایشی و در جهت تلطیف فضای جهان عرب باشد چرا که در عمل هیچ گونه اقدام مؤثری را از سوی اعضای شورا و به‌ویژه عربستان سعودی شاهد نمی‌باشیم و حتی در سال‌های اخیر شاهد عادی‌سازی روابط اعضای شورا با رژیم صهیونیستی می‌باشیم.

۲. جمهوری اسلامی ایران

در کنار فلسطین، جمهوری اسلامی ایران نیز از جمله موضوعاتی است که تقریباً در تمامی بیانیه‌های جلسات سران شورا مباحثی در رابطه با آن مطرح گردیده است. با آغاز جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در شهریور ۱۳۵۹ و تأسیس شورا در اردیبهشت ماه ۱۳۶۰، از این تاریخ تا اتمام جنگ در مرداد ۱۳۶۷ جنگ ایران و عراق در صدر اولویت‌ها و دستور کار این شورا قرار داشته است (عبدلی، ۱۳۹۹، ۴۶). ایران در طول سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۶ موفقیت‌های قابل توجه نظامی در جنگ با عراق کسب کرد و بندر فاو و شبه جزیره فاو را به‌عنوان تنها بنادر عراق و نقطه دسترسی

این کشور به خلیج فارس فتح نمود. این امر باعث شد اعضای شورا بیش از هر زمان دیگری در مرزهای خود به ویژه در کویت از جانب ایران احساس تهدید کنند که در نتیجه آن روابط ایران با کشورهای شورای همکاری نیز به وخامت گرایید. در این رابطه در پایان هشتمین اجلاس سران در ۲۶ دسامبر ۱۹۸۷ که در ریاض تشکیل شد قطعنامه‌ای هفت ماده منتشر گردید که ۵ ماده آن مستقیماً مربوط به جنگ ایران و عراق و سیاست‌های ایران بود. این ۵ بند عبارت بودند از:

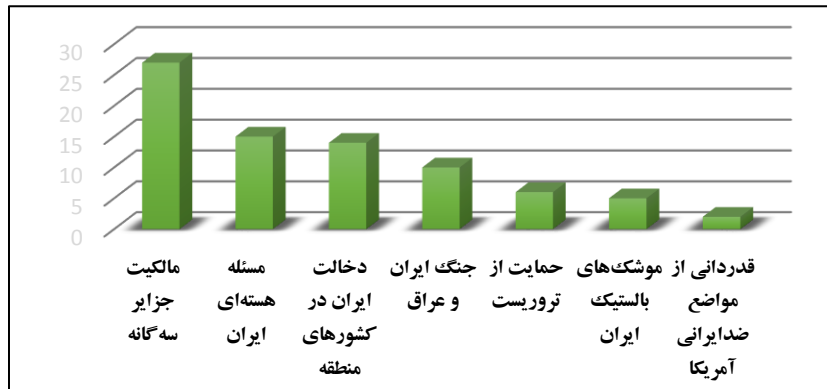
۱. درخواست از شورای امنیت برای اجرای قطعنامه ۵۹۸
  ۲. درخواست از ایران برای پایان دادن به جنگ و احترام به اصول حسن همجواری و منافع مشترک
  ۳. ابراز نگرانی نسبت به تهدیدات موجود علیه امنیت و ثبات کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس و نیز دریانوردی منطقه
  ۴. محکوم کردن ایران در مورد ایجاد واقعه مکه، حمله موشکی به کویت، نفت کش‌ها و کشتی‌های تجاری و حمله به سفارت‌خانه‌های کویت و عربستان سعودی در تهران
  ۵. حمایت از قطعنامه اجلاس امان و موضع مشترک اعراب در قبال جنگ و قدردانی از عراق در مورد پذیرش و اجرای قطعنامه ۵۹۸ (اسدی، ۱۳۹۳، ۴۷۳).
- شایان ذکر است در خلال برگزاری اجلاس دوم سران برخی کشورها پیشنهاد قطع رابطه با ایران را مطرح کردند که از سوی دیگر کشورها رد شد (عبدلی، ۱۳۹۹، ۴۷). با توجه به موارد فوق در ۱۰ بیانیه اجلاس سران (جلسات اول تا دهم) شاهد موضع‌گیری اعضا در خصوص جنگ ایران و عراق هستیم.
- موضوع دیگر در رابطه با ایران، مسئله مالکیت جزایر سه گانه ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک می‌باشد که اشاره به آن از بیانیه نهایی اجلاس سیزدهم آغاز و تا آخرین جلسه برگزار شده فقط در دو بیانیه اجلاس (جلسات بیستم و سی و دوم) به آن اشاره نشده و در ۲۷ بیانیه تکرار گردیده است. موضوع دیگر مرتبط با ایران در بیانیه‌ها، دخالت ایران در امور داخلی کشورهای منطقه و تلاش برای دامن زدن به اختلافات قومی و قبیله‌ای و نقض حاکمیت داخلی و استقلال کشورهای منطقه است که در ۱۴ بیانیه و به ویژه بیانیه‌های دهه چهارم اجلاس به آن اشاره شده است.

مسئله هسته‌ای ایران از دیگر موضوعات پر تکرار در بیانی‌ها می‌باشد که در ۱۵ بیانیه در رابطه با آن موضع اعضای شورا مطرح گردیده است. تأکید اعضای شورا در این زمینه لزوم همکاری ایران با آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و نظارت آژانس بر اقدامات ایران، توجه به استانداردهای بین‌المللی امنیت و ایمنی و جنبه‌های محیط زیستی فعالیت‌های هسته‌ای و استقبال از مذاکرات برای حل تنش هسته‌ای ایران می‌باشد. با این وجود در آخرین جلسات سران شاهد ابراز نگرانی‌های شورا از فعالیت‌های هسته‌ای، در خواست از جامعه جهانی برای فشار بر ایران و اعمال مجازات در صورت نقص تعهدات در موضوع هسته‌ای ایران از سوی کشورهای شورای همکاری هستیم. به‌طور کلی با توجه به موضع‌گیری‌های شورا می‌توان به صراحت اعلام نمود با گذشت زمان و به‌خصوص در سال‌های اخیر موضع اعضای شورا در خصوص فعالیت‌های هسته‌ای ایران به مواضع غرب نزدیک شده است (دوست محمدی و غیثی، ۱۳۸۹، ۳۰). نکته دیگر مرتبط با ایران بحث اتهام به ایران در خصوص حمایت از گروه‌ها و شبه‌نظامیان تروریست و آموزش آن‌ها و همچنین انتقال مواد منفجره و تسلیحات از ایران به کشورهای منطقه می‌باشد که در ۶ بیانیه قید شده است. جالب است که تمامی این شش بیانیه مربوط به جلسات ۳۵ ام به بعد سران شورای همکاری خلیج فارس می‌باشد. همچنین در بیانیه‌های نهایی جلسه ۴۰ ام سپاه پاسداران ایران نیز گروهی تروریستی خطاب می‌شود. نگرانی از توان موشکی ایران نیز از جمله مباحثی است که در ۵ بیانیه مطرح گردیده است.

نکته دیگر در رابطه با ایران در بیانی‌های سران عالی شورا، قدردانی از مواضع و فشارهای ترامپ رئیس‌جمهور ایالات متحده آمریکا در قبال رفتارهای ایران در جلسات ۳۸ ام و ۴۰ ام می‌باشد که بیانگر اختلافات عمیق کشورهای شورا با جمهوری اسلامی ایران می‌باشد.

ایران

شکل ۶: مسائل مرتبط با ایران

همان‌طور که مشخص است مسائل مربوط به ایران همواره برای اعضای شورا اهمیت بالایی داشته است، به طوری که سران شش کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس برای نخستین بار در بیانیه پایانی اجلاس بیستم سران از هرگونه اظهار نظر در رابطه با جمهوری اسلامی خودداری کردند که این امر از ابتدای تشکیل شورا در سال ۱۳۶۰ صورت نگرفته بود (اسدی، ۱۳۷۹، ۱۰۱۹). حضور رئیس جمهور کشورمان آقای محمود احمدی نژاد نقطه برجسته بیست و هشتمین اجلاس شورای همکاری خلیج فارس بود. احمدی نژاد نخستین رئیس جمهور ایران بود که از زمان تشکیل این شورا در آن شرکت می‌کرد. در این اجلاس وی اظهار داشت ایران خواهان صلح و امنیت بدون هرگونه نفوذ بیگانگان است و پیشنهاد برقراری پیمان‌ها و نهادهای اقتصادی و امنیتی را در میان این هفت دولت برای خدمت به مردم منطقه و برقراری صلح و شکوفایی برای همه مطرح ساخت (حافظیان، ۱۳۸۶). با این وجود در بیانیه پایانی نشست سران بحثی در خصوص مشارکت ایران در این نشست و یا پیشنهادات آقای احمدی نژاد مطرح نگردید و فقط ریاست قطری در سخنان کوتاهی ضمن خوشامدگویی قول بررسی پیشنهادهای وی را ارائه نمود (الشرق الأوسط، ۲۰۰۷).

۳. عراق

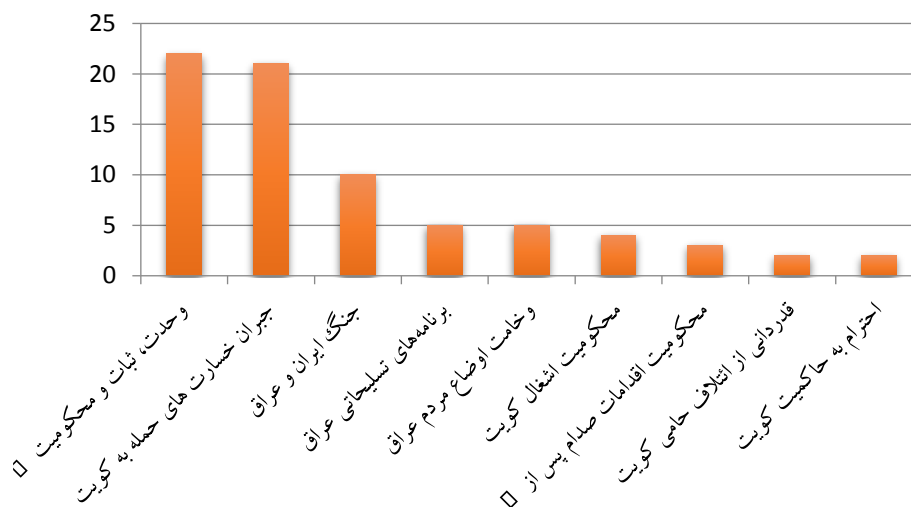
عراق نیز از جمله کشورهایی است که در بسیاری از بیانیه‌های اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس نشانی از آن یافت می‌شود. همان‌طور که قبلاً نیز ذکر گردید مسائل مربوط به جنگ ایران و عراق در ۱۰ جلسه سران مطرح شده است. موضوع اشغال کویت توسط عراق نیز در ۴ بیانیه مطرح و اعضای شورا ضمن محکومیت شدید این اقدام و حمایت همه‌جانبه از کویت، خواستار فشارهای بین‌المللی به عراق برای رفع تهدید این کشور نموده‌اند. همچنین در بیانیه‌های جلسات یازدهم و دوازدهم سران شورا، از کشورهای ائتلاف حامی کویت و به صورت ویژه ایالات متحده آمریکا رهبر این ائتلاف قدردانی گردیده است.

از دیگر موارد مطرح شده در بیانیه‌های اجلاس سران مرتبط با کشور عراق، می‌توان به لزوم به رسمیت شناختن و احترام به حاکمیت کویت توسط دولت عراق، ابعاد خطرناک برنامه‌های تسلیحاتی عراق و لزوم تلاش جامعه بین‌الملل برای از بین بردن سلاح‌های کشتار جمعی عراق، نگرانی از وخامت اوضاع زندگی مردم عراق و مسئولیت دولت بعثی و همچنین محکومیت اقدامات رژیم سابق عراق در کشتار مردم و نقض حقوق بشر و کشف گورهای دسته جمعی (در بیانیه‌های جلسات برگزار شده پس از سقوط صدام) اشاره نمود. لیکن در کنار این مباحث، دو موضوع به دفعات بیشتر تکرار گردیده است. موضوع اول لزوم جبران خسارت‌های حمله عراق به کویت، آزادی زندانیان و بازگشت اموال و دارایی‌های ملی کویت می‌باشد. بحث دارایی‌ها و اموال در جلسات برگزار شده پس از سقوط دولت صدام حسین نیز ادامه یافته و در بیانیه‌های جلسات آخر برگزار شده، سران شورا خواستار ورود سازمان ملل به این موضوع و حل مسئله گردیده‌اند. همچنین بحث اهمیت وحدت و ثبات و محکومیت مداخلات خارجی و اقدامات تروریستی در عراق نیز از جمله مسائل پرتکرار است که در ۲۲ بیانیه به آن اشاره شده است.

حمایت‌های شورا از عراق در کنار مباحث نژادی، این فرضیه را نیز مطرح می‌سازد که سران شورا هیچ تمایلی به ایجاد فاصله در روابط خود با این کشور ندارند چرا که فاصله گرفتن عراق از شورا مساوی است با نزدیکی این کشور به جمهوری اسلامی ایران و این امر به هیچ عنوان مورد رضایت سران شورا نخواهد بود که کشوری چون عراق را در کنار ایران و در مقابل خود ببینند.

تلاش‌های حکام عربستان سعودی برای عدم استقرار دولت شیعی در عراق را نیز می‌توان در همین راستا تحلیل نمود.

عراق

شکل ۷: مسائل مرتبط با عراق

۴. سوریه

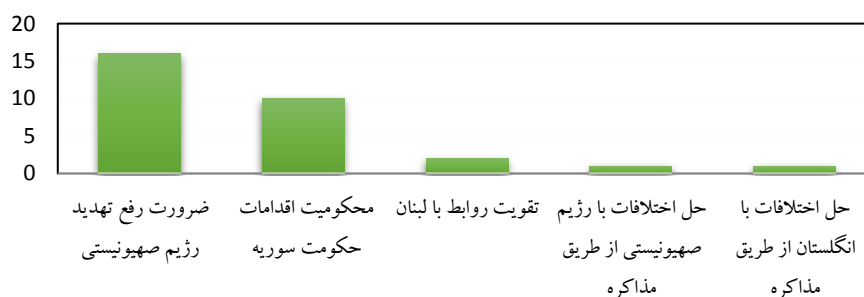
نگرش سران شورای همکاری خلیج فارس به کشور سوریه را می‌توان به دو قسمت تقسیم نمود. تا قبل از سال ۲۰۱۱ شورا به این کشور نگاهی حمایتی دارد؛ اما پس از تنش‌های به وجود آمده در سوریه و گسترش بهار عربی به این کشور شاهد تغییر لحن و مواضع اعضای شورا نسبت به سوریه هستیم.

اعتراضات به وجود آمده در کشورهای عربی منطقه با عنوان بهار عربی و گسترش دامنه این اعتراضات به سوریه بستر مناسبی برای اعضای شورا برای ضربه زدن به یکی از اصلی‌ترین متحدان منطقه‌ای ایران فراهم آورد که در نتیجه آن می‌توانستند برای تغییر موازنه قوای منطقه‌ای بر ضد ایران و محور مقاومت اقدام کنند. مداخله اعضای شورای همکاری از همان آغاز بحران سوریه وجود داشت که برای نمونه می‌توان به بیانیه اجلاس سران سال ۲۰۱۱ اشاره کرد که در آن ضمن

محکومیت کشتار مردم در سوریه، بشار اسد به قبول اصلاحات جدی با تضمین حقوق مدنی و منزلت مردم سوریه فراخوانده شد. یکسال بعد نیز اعضای شورا در بیانیه خود نظام سوریه را به کشتار دسته جمعی متهم کرده و سفرای خودشان را از دمشق فراخواندند و نمایندگان سوریه را از پایتخت کشورهای خودشان اخراج کردند (صادقی و نقدی، ۱۳۹۳، ۱۷۷).

به طور کلی مباحث مربوط به سوریه در بیانیه‌های اجلاس سران شورا در چند بخش مطرح گردیده است. بحث اول ضرورت رفع تهدید رژیم صهیونیستی از سوریه و لبنان می‌باشد که در ۱۶ بیانیه به آن اشاره شده است و در بیانیه نهایی جلسه ۲۸ ام نیز بر لزوم حل اختلافات رژیم صهیونیستی با لبنان و سوریه از طریق مذاکره و دیپلماسی تأکید شده است. بحث بعدی اختلافات بین سوریه و انگلستان است که در بیانیه نهایی جلسه هفتم مطرح و بر لزوم حل اختلافات با مذاکره تأکید گردیده است. نکته دیگر استقبال از حل اختلافات و تقویت روابط بین سوریه و لبنان است که در بیانیه جلسات ۲۹ ام و ۳۱ ام به آن اشاره شده است.

سوریه

شکل ۸: مسائل مرتبط با سوریه

از سال ۲۰۱۱ و جلسه ۳۲ ام به بعد و تا پایان اجلاس ۴۱ ام در تمامی بیانیه‌های نهایی ۱۰ جلسه برگزار شده، حکومت بشار اسد به اقداماتی نظیر کشتار و خونریزی، استفاده از سلاح‌های شیمیایی علیه مردم سوریه و تخریب شهرها و اماکن متهم گردیده است؛ از طرفی در این بیانیه‌ها بر لزوم آزادی زندانیان سیاسی، حمایت از گروه‌ها و نیروهای مخالف حکومت در سوریه و لزوم

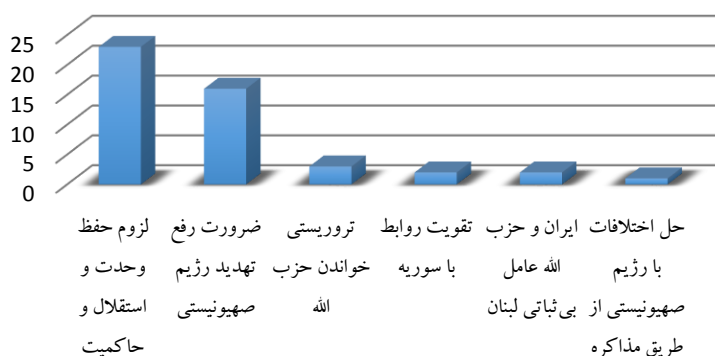
شکل‌گیری انتقال قدرت در این کشور بدون حضور و دخالت حکومت اسد تأکید می‌گردد. خروج نیروهای نظامی به‌ویژه نیروهای ایرانی و حزب الله در سوریه نیز از دیگر مواضع شورا می‌باشد که در ۴ بیانیه مطرح گردیده که در ۳ مورد از این بیانیه‌ها مستقیماً بر خروج نیروهای ایرانی از سوریه تأکید شده است.

در موضع‌گیری‌های اخیر مربوط به سوریه نیز بازهم ایران به‌عنوان اصلی‌ترین عامل مشاهده می‌شود. اعضای شورا و در رأس آن‌ها سران سعودی بر این امر واقف هستند که روابط عمیق ایران و سوریه منجر به تقویت جبهه مقاومت می‌شود و به همین علت از هیچ تلاشی در جهت تضعیف این جبهه دریغ نخواهند کرد. گام اول برای قطع این زنجیره روی کار آمدن حکومتی هم‌جهت با سران سعودی می‌باشد و بیانیه‌های سال‌های اخیر شورا را نیز می‌توان در همین راستا تفسیر نمود. البته ایران نیز به هیچ‌عنوان در مقابل این تحولات فقط نظاره‌گر نیست؛ چرا که از نگاه تهران، سوریه به‌عنوان دروازه استراتژیک به سوی جهان عرب، ابراز وجود در مقابل عربستان، سدی در برابر قدرت آمریکا و رژیم صهیونیستی و همچنین به‌عنوان پل ارتباطی مهم برای دسترسی به حزب الله لبنان عمل می‌کند (دهشیری، ۱۳۹۵، ۱۲۰).

۵. لبنان

لبنان نیز از دیگر کشورهای مطرح در بیانیه‌های نهایی اجلاس سران می‌باشد که با توجه به بیانیه‌ها و مواضع سران شورا، همواره مورد حمایت شورای همکاری خلیج فارس قرار داشته است؛ هرچند این دیدگاه به هیچ‌عنوان به حزب الله این کشور وجود نداشته و حتی حزب الله از سوی سران شورا در ۳ بیانیه جلسات، گروهی تروریستی خطاب می‌گردد. لزوم حفظ تمامیت ارضی، استقلال و حاکمیت لبنان و محکومیت اقدامات تروریستی در این کشور پرتکرارترین موضوع مرتبط با لبنان می‌باشد که در ۲۳ بیانیه به آن اشاره گردیده است. لزوم رفع تهدیدات رژیم صهیونیستی از لبنان و سوریه، حل اختلافات این با رژیم صهیونیستی از طریق گفتگو و استقبال از تقویت روابط لبنان با سوریه از دیگر مباحث مرتبط با لبنان می‌باشد. شایان ذکر است سران شورای همکاری خلیج فارس در بیانیه‌های نهایی جلسات ۳۸ ام و ۳۹ ام خود، ایران و حزب الله را به ایجاد تنش و بی‌ثباتی در لبنان متهم می‌نمایند.

لبنان

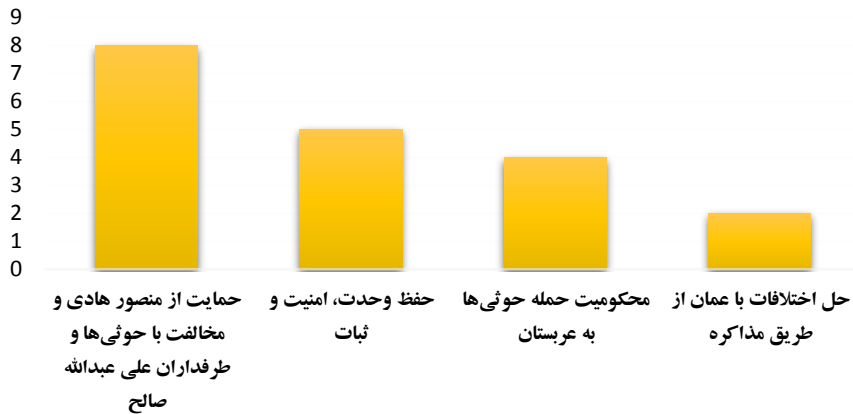
شکل ۹: مسائل مرتبط با لبنان

در مباحث مربوط به لبنان، برخلاف سال‌های ابتدایی تشکیل شورا که اعضا رژیم صهیونیستی را تهدید اصلی علیه امنیت و ثبات لبنان می‌دانستند، در حال حاضر حزب الله لبنان را متهم به این امر می‌نمایند. با توجه به روابط ایران و حزب الله به‌طور حتم در موضع‌گیری‌های سران شورا علیه این گروه شیعی بازهم ایران به‌عنوان مهمترین عامل نقش ایفا می‌نماید.

۶. یمن

همان‌طور که در بخش همکاری‌های خارجی شورا عنوان شد، سران شورا، همکاری با هیچ کشوری را به اندازه یمن مورد تأکید قرار نداده‌اند. اما موضوعات دیگری نیز مرتبط با یمن در جلسات مطرح شده است. برای نمونه در بیانیه‌های جلسات سوم و چهارم بر اختلافات عمان و یمن اشاره و بر لزوم حل این اختلافات با مذاکره تأکید شده است. پس از تنش‌های صورت گرفته در یمن اعضای شورا تأکید زیادی بر لزوم حفظ وحدت، امنیت و ثبات یمن داشته‌اند. از طرفی حمایت از عبدربه منصور هادی به‌عنوان رئیس جمهور قانونی یمن و محکومیت اقدامات حوثی‌ها و طرفداران علی عبدالله صالح نیز از جمله موارد مورد اشاره در بیانیه‌ها می‌باشد. سران شورا در ۴ بیانیه نیز حملات حوثی‌ها علیه عربستان سعودی را به شدت محکوم و ایران را به ارسال تسلیحات به این کشور متهم نموده‌اند.

یمن

شکل ۱۰: مسائل مرتبط با یمن

کشور یمن با توجه به موقعیت استراتژیک خود همواره مورد توجه بازیگران منطقه‌ای و فرمانطقه بوده است. این کشور بر تنگه استراتژیک باب‌المندب که اقیانوس هند و دریای عرب را به هم متصل می‌سازد تسلط دارد و با توجه به اینکه امنیت تنگه باب‌المندب برای تمامی کشورهای ساحلی دریای سرخ از نظر ترانزیت نفت، کالا و نیز تسلیحات حائز اهمیت است، به تبع این کشور را نیز حائز اهمیت می‌سازد. یمن همچنین دارای جزایر زیادی از جمله جزیره استراتژیک پریم در دریای سرخ است که از آن‌ها می‌تواند در مقاصد نظامی و کنترل عبور و مرور کشتی‌ها استفاده نماید (همتی و ابراهیمی، ۱۳۹۷، ۲۲۷). برای عربستان پذیرفتن حضور و قدرت گرفتن شیعیان در کنار مرزهایش امری غیر قابل تحمل می‌باشد به‌ویژه زمانی که اقلیتی از شیعیان این کشور در منطقه نجران با شیعیان یمن هم‌مرز می‌باشند. به عبارتی عربستان بیش از هر چیزی نگران نفوذ ایران تا نزدیکی مرزهای پیرامونی‌اش می‌باشد. به‌ویژه که دستاوردهای سیاسی شیعیان حوثی طرفدار ایران در یمن طی سال‌های اخیر باعث افزایش احساس تهدید عربستان از همسایگی و مجاورت مرزهایش گردیده است.

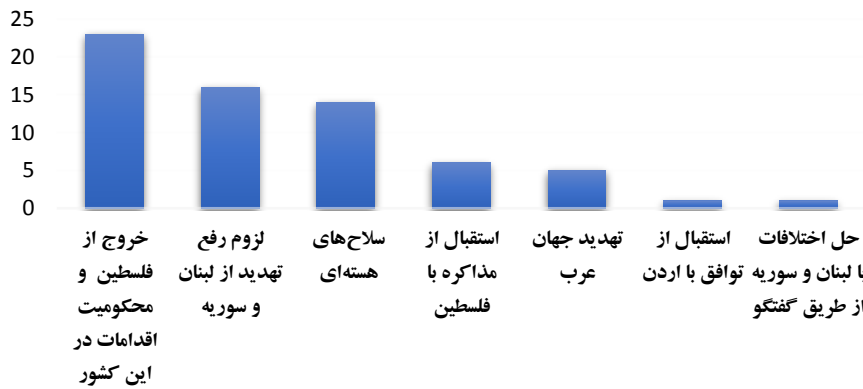

۷. رژیم صهیونیستی

لزوم خروج رژیم صهیونیستی از سرزمین‌های اشغالی و محکومیت اقدامات این کشور در فلسطین، لزوم رفع تهدید رژیم صهیونیستی از کشورهای لبنان و سوریه و استقبال از حل اختلافات رژیم صهیونیستی با فلسطین، سوریه و لبنان از طریق مذاکره و گفتگو از موارد مرتبط با رژیم صهیونیستی می‌باشد که در بخش‌های قبل به آن اشاره شده است.

اما یکی از بیشترین نگرانی‌های سران شورای همکاری خلیج فارس، سلاح‌های هسته‌ای رژیم صهیونیستی می‌باشد که در ۱۴ بیانیه موارد مربوط به آن مطرح گردیده است و بر لزوم پیوستن رژیم صهیونیستی به معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای، قرار گرفتن تأسیسات هسته‌ای این کشور تحت نظارت آژانس انرژی اتمی و فشار جامعه جهانی برای تن دادن رژیم صهیونیستی به این امر مورد تأکید قرار گرفته است. اعضای شورا همچنین در بیانیه پایانی جلسه ۱۶ ام از توافقات صورت گرفته بین رژیم صهیونیستی و اردن استقبال نموده‌اند.

رژیم صهیونیستی

شکل ۱۱: مسائل مرتبط با رژیم صهیونیستی

با توجه به بررسی و تحلیل بیانیه‌ها به نظر می‌رسد مواضع سران شورا در جلسات برگزار شده در دهه اول تشکیل شورا با لحن تندتری علیه رژیم صهیونیستی بیان گردیده برای نمونه رژیم

صهیونیستی در ۵ بیانیه تهدیدی برای جهان عرب خطاب شده که ۴ مورد آن مربوط به جلسات دهه اول می‌باشد. انتقاد از رفتارهای این کشور در جلسات دهه‌های بعد و در سال‌های اخیر نیز مشاهده می‌شود. هرچند هیچ‌گونه اقدام مؤثری از سوی اعضا مشاهده نشده است. به نظر می‌رسد در انتقادات صورت گرفته از رژیم صهیونیستی در خصوص مسئله فلسطین به‌ویژه در سال‌های اخیر جدیتی وجود ندارد؛ چراکه در عمل اعضای شورا یک به یک در حال برقراری ارتباطات دوستانه با این کشور هستند؛ روابطی که مهم‌ترین دلایل آن را می‌توان کسب حمایت استراتژیک آمریکا، ارتقای جایگاه منطقه‌ای خود و مقابله با تهدیدات پیش رو بیان نمود (نیکویی و حاجی، ۱۳۹۹، ۲۳۱).

۸. آمریکا

مواضع اعضای شورا در قبال ایالات متحده آمریکا بیشتر در قالب قدردانی از اقدامات این کشور جای می‌گیرد. برای نمونه در بیانیه‌های دوازدهم و سیزدهم جلسات سران شورا از نقش رهبری آمریکا در ائتلاف حامی کویت و بر ضد عراق قدردانی شده است. همچنین در ۸ بیانیه دیگر نیز از تلاش‌های این کشور برای ایجاد صلح در کشورهای نظیر فلسطین، بوسنی و عراق قدردانی شده است. در رابطه با ایران نیز اعضای شورا در دو بیانیه از اقدامات ایالات متحده در تحت فشار قرار دادن جمهوری اسلامی برای تغییر رفتار تشکر نموده‌اند. در رابطه با حفظ آزادی دریانوردی نیز در بیانیه جلسه چهلم از این کشور تقدیر شده است. تنها انتقادات صورت گرفته از ایالات متحده آمریکا مربوط به بیانیه نهایی اجلاس ۳۷ ام و ۳۹ ام است. در جلسه ۳۷ ام از قانون تصویب شده در کنگره آمریکا با عنوان عدالت علیه حامیان مالی تروریسم انتقاد گردیده است و در جلسه ۳۹ ام نیز از تصمیم این کشور در انتقال سفارت خود در رژیم صهیونیستی به اورشلیم انتقاد و نسبت عواقب و پیامدهای زیان بار آن هشدار داده شده است.

با توجه به جایگاه ایالات متحده آمریکا اعضای شورا بر این موضوع واقف هستند که بدون اتکا به این ابرقدرت جهانی توانایی نقش‌آفرینی در معادلات منطقه‌ای و جهانی را ندارند؛ به همین علت تلاش دارند مواضع و رفتارهایشان همواره خوشایند این کشور باشد.

۹. کشورهای آفریقایی

عمده مواضع سران شورا در قبال کشورهای آفریقایی، نگرانی از جنگ‌ها و تنش‌های داخلی و لزوم ثبات و وحدت این کشورهاست. برای نمونه سومالی، سودان، لیبی و مصر از جمله کشورهایایی هستند که در رابطه با منازعات داخلی آن‌ها در بیانیه‌های جلسات سران شورا مواردی مطرح و بر حل اختلافات و بازگشت امنیت از طریق گفتگو تأکید شده است. همچنین لزوم حل اختلافات جیبوتی و اریتره و حمایت‌های مالی از جیبوتی نیز از دیگر مسائل مطرح شده مرتبط با کشورهای آفریقایی می‌باشد.

با توجه به ابراز علاقه اعضای شورا برای ارتقاء سطح شورا به یک اتحادیه منطقه‌ای به نظر میرسد سران شورا برای حضور کشورهای شمال شرقی آفریقا در این اتحادیه اقداماتی را آغاز نموده‌اند و حمایت‌های مالی از کشورهایایی نظیر جیبوتی را نیز می‌توان در همین راستا قلمداد نمود.

دیگر موضوعات مطرح شده

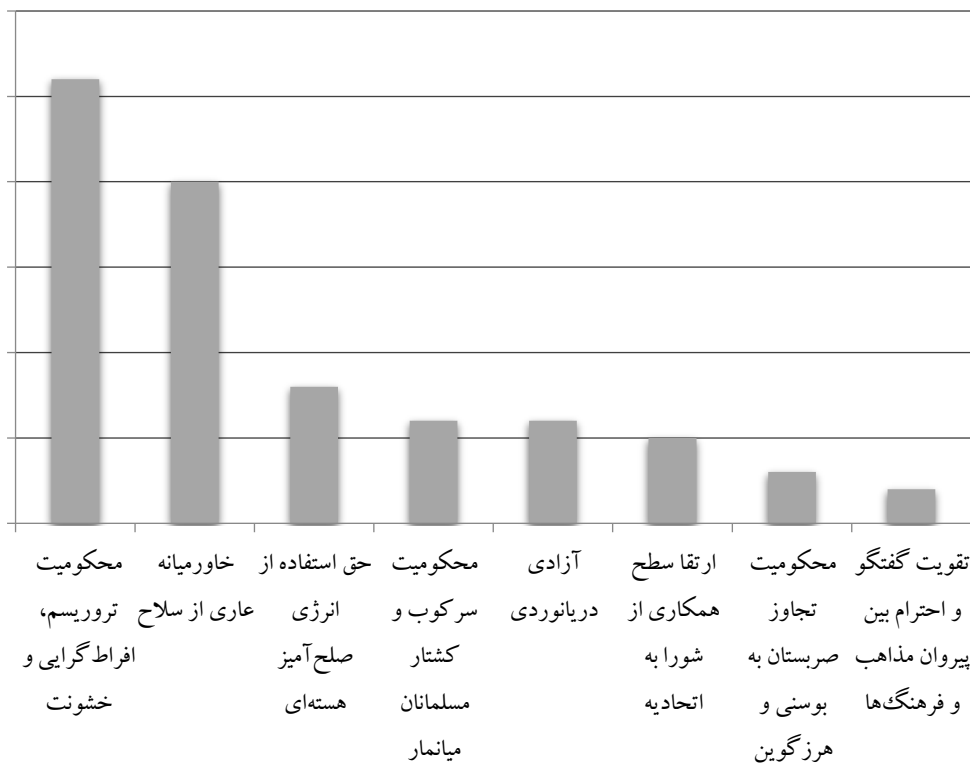
علاوه بر مطالبی که تاکنون ارائه گردیده است، در بیانیه‌های اجلاس سران شورا، شاهد طرح مسائل دیگری نیز می‌باشیم که گاهی در جلسات متعددی نیز مورد تأکید قرار گرفته است. برای نمونه موضوع خاورمیانه عاری از سلاح‌های کشتار جمعی در ۲۰ بیانیه مختلف بیان گردیده است و سران شورا خواهان پاکسازی کشورهای منطقه از سلاح‌های هسته‌ای و سلاح‌های کشتار جمعی شده‌اند. در کنار این مسئله در بیانیه ۸ جلسه نیز حق کشورها و از جمله ایران در استفاده از انرژی صلح‌آمیز هسته‌ای به رسمیت شناخته شده است.

موضوع دیگر پرتکرار، محکومیت شدید تروریسم، افراط‌گرایی و ترویج خشونت می‌باشد که در ۲۶ بیانیه مطرح شده است. در این راستا سران شورا اقدامات تروریستی نظیر بمب‌گذاری‌ها در کشورهایایی نظیر عراق، لبنان، سوریه، عربستان، بحرین و ...، حمله به مقدسات مسلمانان در کشورهایایی نظیر هند و دزدی‌های دریایی توسط عوامل غیردولتی سومالی در آب‌های آزاد را محکوم نموده‌اند. همچنین تقویت گفتگو و احترام میان مذاهب و فرهنگ‌ها از موضوعات موردبحث در دو بیانیه می‌باشد که در این زمینه نیز اقداماتی مانند توهین به مقدسات ادیان محکوم گردیده است.

موضوعی دیگری که از جلسه ۳۴م به بعد طرح آن آغاز شده و تاکنون در ۵ بیانیه مطرح گردیده است، ارتقاء سطح شورا از مرحله همکاری به مرحله اتحادیه می‌باشد که مورد تأکید سران کشورهای عضو و به‌ویژه عربستان سعودی بوده است.

محکومیت تجاوز صربستان به جمهوری بوسنی و هرزگوین و نگرانی از وضعیت مسلمانان بوسنی و هرزگوین، محکومیت سرکوب و کشتار بی رحمانه مسلمانان روهینگیا در میانمار و تأکید بر آزادی دریانوردی از دیگر مسائل مطرح شده و پرتکرار در بیانیه‌های نهایی اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس می‌باشد.

سایر موضوعات

شکل ۱۲: سایر موضوعات مطرح شده در جلسات سران

موضع‌گیری سران شورا بر علیه دیگر کشورها

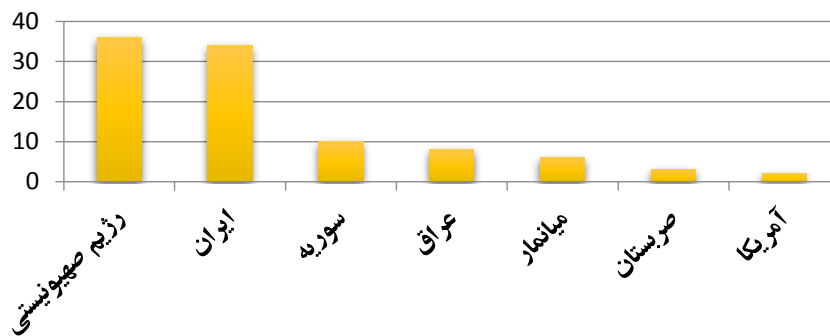
با بررسی متن بیانیه‌های نهایی ۴۱ جلسه برگزار شده شورای همکاری خلیج فارس در سطح سران عالی رتبه اعضا، مشاهده می‌شود تاکنون اعضای شورا نسبت رفتارها و اقدامات ۷ کشور موضع‌گیری و انتقاد داشته‌اند. رژیم صهیونیستی در این زمینه بیشترین بیانیه‌ها را به خود اختصاص می‌دهد و سران شورا در ۳۶ جلسه مختلف نسبت به این کشور موضع‌گیری نموده‌اند. این موضع‌گیری‌ها بیشتر به علت تهدیدات این کشور علیه کشورهای عربی و به‌ویژه فلسطین، سوریه و لبنان، تجاوزگری و حملات وحشیانه علیه مردم فلسطین، یهودی‌سازی قدس و عدم پذیرش پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای می‌باشد. جمهوری اسلامی ایران در رتبه بعدی قرار می‌گیرد که در ۳۴ بیانیه بر علیه این کشور موضع‌گیری شده است. عمده‌سایل مربوط به موضع‌گیری علیه ایران نیز مسئله مالکیت جزایر سه‌گانه و عدم پاسخگویی ایران در این زمینه، نقض حقوق دریانوردی در زمان جنگ با عراق، مداخله در امور کشورهای منطقه، ارسال تسلیحات به کشورهای منطقه، آموزش و حمایت از گروه‌های تروریستی و حمایت از اقدامات تروریستی در کشورهای منطقه می‌باشد. سوریه سومین کشوری است که بیشترین موضع‌گیری‌ها علیه آن صورت گرفته است که در ۱۰ بیانیه انتقاداتی نسبت به حکومت بشار اسد عنوان و حکومت این کشور به کشتار و خونریزی، استفاده از سلاح‌های شیمیایی علیه مردم سوریه و تخریب شهرها و اماکن متهم شده است. نکته جالب اینجاست که تمامی این ۱۰ مورد مربوط به جلسات برگزار شده بعد از سال ۲۰۱۱ و آغاز تنش‌های داخلی در این کشور می‌باشد.

کشور دیگر عراق است که در ۹ بیانیه انتقاداتی نسبت به آن صورت گرفته است. هرچند ۸ مورد از این موضع‌گیری‌ها علیه حکومت صدام و اقدامات حکومت وی بوده است و در ۲۰ سال اخیر فقط در بیانیه نهایی اجلاس ۳۷ام آموزش گروه‌های تروریستی در خاک عراق و نیز اظهارات تعدادی از مقامات عراقی علیه کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس محکوم گردیده است.

میانمار نیز به دلیل رفتار دولت این کشور در قبال مسلمانان و صربستان نیز به علت تجاوز به بوسنی و هرزگوین مورد انتقاد قرار گرفته‌اند. از طرفی همان‌طور که پیش از این نیز عنوان شد ایالات متحده آمریکا نیز تاکنون در دو بیانیه مورد انتقاد قرار گرفته است. هرچند نوع موضع‌گیری

سران شورا به هیچ عنوان قابل قیاس با بیانیه‌هایی که علیه ایران و یا سوریه مطرح می‌شود نیست و فقط با لحن ملایمی اقدام به انتقاد از آمریکا در بیانیه‌ها شده است.

موضع گیری علیه دیگر کشورها

شکل ۱۳: موضع گیری علیه سایر کشورها

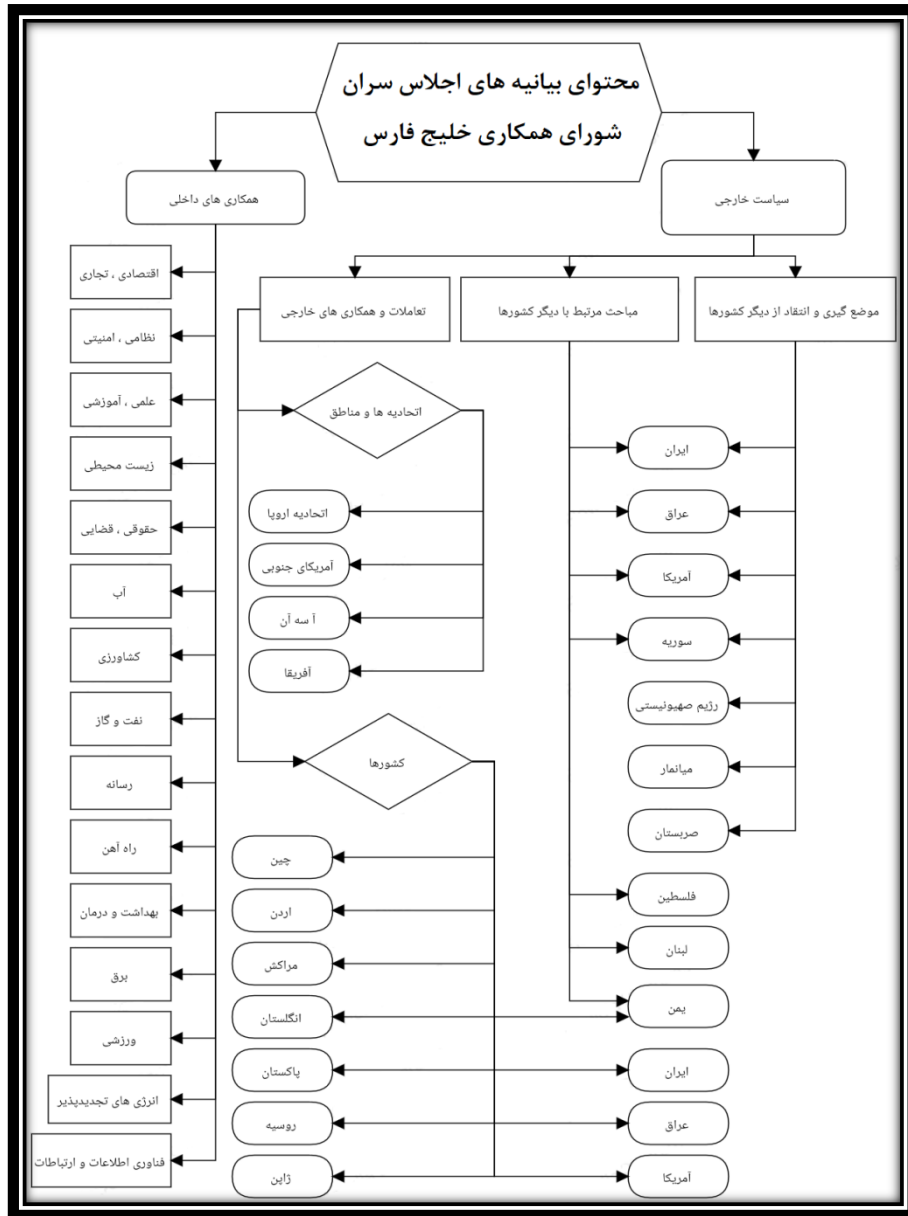
نتیجه گیری

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته مشخص می‌شود به صورت کلی پر تکرارترین موضوعات بیان شده در جلسات شورا، مسائل مربوط به همکاری‌های داخلی اعضا به ویژه در مباحث امنیتی و اقتصادی می‌باشد و پس از آن سیاست خارجی در دید سران اهمیت فراوانی داشته است. روند بیانیه‌ها این امر را نشان می‌دهد که اعضا خواهان افزایش قدرت شورا و ایفای نقش بیشتر در عرصه‌های منطقه‌ای و حتی جهانی می‌باشند و در این زمینه تلاش برای کسب حمایت قدرت‌های جهانی و به ویژه ایالات متحده آمریکا نمود بالایی دارد. برای کسب این حمایت، سران این اتحادیه حاضر به افول از مواضع سال‌های ابتدایی تشکیل شورا در رابطه با رژیم صهیونیستی شده و به صورت شفاف برقراری روابط با این کشور را دنبال می‌نمایند.

از سوی دیگر محتوای بیانیه‌های سران شورای همکاری نشان می‌دهد هر چقدر زمان به جلو می‌رود دامنه موضوعات مطرح شده گسترش یافته و چه در مباحث داخلی شورا و چه در موضوعات خارج از شورا ابعاد بیشتری را در بر می‌گیرد. برای نمونه در بحث همکاری‌های داخلی،

■ تحلیل محتوای بیانیه‌های اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس

در جلسات ابتدایی فقط مباحث اقتصادی و نظامی مد نظر اعضا قرار داشته است که در جلسات بعدی و به خصوص دهه سوم به بعد، شاهد طرح مسائل گوناگون می‌باشیم و حتی در آخرین جلسه همکاری در زمینه فناوری ارتباطات و اطلاعات برای اولین بار مطرح می‌گردد. در بخش همکاری‌های خارجی، تمایل شورا برای تقویت روابط با قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای به وضوح قابل لمس است و در این زمینه نیز پیش‌بینی می‌شود در جلسات آتی شاهد اوج‌گیری این تمایلات و حتی ورود کشورهای جدید در زمینه همکاری‌های متقابل باشیم.

شکل ۱۴: مدل مفهومی محتوای بیانیه های شورای همکاری خلیج فارس

در بحث سیاست خارجی شورا دو موضوع فلسطین و ایران به‌عنوان پرتکرارترین موضوعات دیده می‌شود؛ هرچند در بحث فلسطین با توجه به توافقات عادی‌سازی روابط صورت گرفته بین رژیم صهیونیستی و کشورهای نظیر بحرین و امارات متحده عربی که احتمال تسری آن به دیگر کشورهای شورا و از جمله عربستان سعودی هم محتمل می‌باشد این فرضیه را ایجاد می‌کند که در آینده‌ای نزدیک بیش از پیش در مواضع سران شورا در رابطه با رژیم صهیونیستی شاهد ملایمت باشیم و دو طرف به مذاکره و حل و فصل موضوع با گفتگو ترغیب گردند. اما موضوع ایران مسئله‌ای متفاوت است که به نظر می‌رسد با توجه به تحولات منطقه و ادامه تنش‌های موجود بین جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی به‌عنوان قطب و رهبر اصلی شورا، نشانه رفتن انگشت اتهامات به سوی ایران که در دهه چهارم عمر شورا به اوج خود رسید ادامه داشته باشد. موضوعات مربوط به دیگر کشورها نظیر سوریه، یمن و لبنان نیز همواره متأثر از ایران مورد تحلیل اعضای شورا قرار گرفته و به همین جهت در مواضع مربوط به این سه کشور نیز ایران متهم اصلی بسیاری از بی‌ثباتی‌ها تلقی می‌گردد.

سران شورا با پیشنهاد عربستان مسئله ارتقاء سطح شورا از مرحله همکاری به اتحادیه را از جلسه ۳۴ام به بعد در دستور کار خود قرار داده‌اند، مسئله‌ای که به نظر می‌رسد تا واقعیت فاصله بسیاری دارد چرا که شکل‌گیری اتحادیه‌ای کارکردی و واقعی مستلزم حضور دو کشور مهم دیگر منطقه و به‌ویژه ایران است که تمامی پهنه شمالی خلیج فارس را در اختیار دارد و اعضای کنونی شورا نمی‌توانند وابستگی ژئوپلیتیکی خود به این کشور را کتمان نمایند.

به‌طور کلی با توجه مناسبات ایران و عربستان سعودی به‌عنوان رهبر شورا و اصلی‌ترین عضو این همگرایی منطقه‌ای، در رابطه با مناسبات ایران و شورای همکاری خلیج فارس دو فرضیه را می‌توان در نظر گرفت. در حالت اول با توجه به چالش‌ها و اختلافات عمیق ایران و عربستان در سال‌های آتی نیز شاهد افزایش مواضع ضد ایرانی در این شورا باشیم که در این حالت ایران نیز برای پرکردن خلأ به‌وجودآمده بیش از پیش به تقویت روابط استراتژیک خود با متحدان منطقه‌ای اقدام خواهد نمود. حالت دوم را می‌توان با توجه به آغاز مذاکرات ایران و عربستان به وساطت عراق در نظر گرفت که با بهبود روابط این دو قدرت منطقه‌ای، مناسبات ایران با شورای همکاری نیز بهبود یابد. زمینه‌های زیادی برای همکاری دو طرف در منطقه نیز مشاهده می‌شود که برای

نمونه می‌توان به مشارکت در امور مربوط به نفت و گاز، همکاری‌های دریایی و کشتیرانی، بحث‌های گردشگری و توریستی، تبادل نیروی کار و همکاری‌های اقتصادی، مشکلات محیط زیستی و همکاری در زمینه رفع مشکلات مربوط به کمبود آب آشامیدنی اشاره کرد. به هر حال مهم‌ترین مسئله برای ارتباط بین دو طرف، اعتماد سازی متقابل می‌باشد که می‌تواند پیش‌زمینه رفع سوء تفاهات و بسیاری از مشکلات دیگر گردد. ذکر این نکته اهمیت دارد که کشورهای منطقه با توجه به ظرفیت‌های موجود در منطقه از جمله موقعیت گذرگاهی و استراتژیک و از طرفی در اختیار داشتن منابع عظیم انرژی که موردنیاز کشورهای صنعتی دنیا می‌باشد با درک متقابلی از یکدیگر می‌توانند زمینه ایجاد یک اتحادیه قدرتمند و کارکردی منطقه‌ای را فراهم سازند که صد البته شرط اول برای این مهم، عدم دخالت قدرت‌های منطقه‌ای می‌باشد.

فهرست منابع

- احمدی پور، زهرا (۱۳۸۹). «تحلیل ژئوپلیتیکی فرصت‌ها و چالش‌های همگرایی در منطقه غرب آسیا». فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۸۹، صص ۷۷ - ۱۰۸
- اختیاری امیری، رضا (۱۳۹۶). «محدودیت‌های گفتمان اعتدالگرایی در ایجاد صلح منطقه‌ای با تأکید بر روابط ایران و کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس». فصلنامه اندیشه سیاسی در اسلام، شماره ۱۱، بهار ۱۳۹۶، صص ۳۱ - ۵۷
- اسدی، بیژن (۱۳۷۹). «ایران و خلیج فارس: سیاست تنش‌زدایی، گفتگوی تمدن‌ها، مناسبات جدید و صلح و امنیت منطقه». فصلنامه سیاست خارجی، سال چهاردهم، شماره ۴، صص ۱۰۰۵ - ۱۰۲۸
- اسدی، بیژن (۱۳۹۳). «خلیج فارس و مسائل آن». تهران: انتشارات سمت
- الهی، همایون (۱۳۸۶). «خلیج فارس و مسائل آن». تهران: انتشارات قومس
- امام جمعه زاده، سید جواد، توپسرکانی، مجتبی (۱۳۸۹). «شورای همکاری خلیج فارس در میان ژئوپلیتیک سلطه و ژئوپلیتیک مقاومت». مجله سیاست خارجی، سال بیست و چهارم، شماره ۱، بهار ۱۳۸۹، صص ۲۴۹ - ۳۱۷
- انصاری، جمشید (۱۳۶۴). «اهداف و عملکرد شورای همکاری خلیج فارس». تهران: انتشارات بی جا
- جانسیز، احمد (۱۳۹۹). «راهبرد امنیتی شورای همکاری خلیج فارس در قبال جمهوری اسلامی ایران ۲۰۱۱ - ۲۰۱۸». فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، سال دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹، صص ۱ - ۲۸
- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۸۵). «اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک». مشهد: نشر پاپلی
- حافظ نیا، محمد رضا، ربیعی، حسین (۱۳۹۸). «مطالعات منطقه‌ای خلیج فارس». تهران: انتشارات سمت
- حافظیان، محمد حسین (۱۳۸۶). «نگاهی به روابط ایران و شورای همکاری خلیج فارس در نخستین دوره ریاست جمهوری آقای احمدی نژاد». مرکز مطالعات خلیج فارس، قابل دسترسی در: <http://www.persiangulfstudies.com/fa/pages/745>
- دوست محمدی، احمد، غیبشی، عبدالعظیم (۱۳۸۹). «تأثیر فعالیت‌های هسته‌ای ایران بر همگرایی امنیتی در بین اعضای شورای همکاری خلیج فارس». فصلنامه مطالعات سیاسی، سال دوم، شماره ۸، تابستان ۱۳، صص ۲۹ - ۵۰
- دهدار، محمد حسین (۱۳۹۵). «شورای همکاری خلیج فارس». تهران: انتشارات خرسندی
- دهشیری، سید محمد حسین (۱۳۹۵). «ژئوپلیتیک منطقه و روابط ایران و عربستان». فصلنامه روابط خارجی، سال هشتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵، صص ۱۱۱ - ۱۴۳

- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال، نوری، وحید (۱۳۹۱). «تحلیلی بر تعاملات جمهوری اسلامی ایران و شورای همکاری خلیج فارس». فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، سال اول، شماره ۵، صص ۹ - ۵۲
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۹۵). «بررسی تاریخی شکل‌گیری دولت - ملت‌های خلیج فارس با تأکید بر تحولات ژئوپلیتیک منطقه». تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
- سنایی، اردشیر (۱۳۹۴). «تأثیر همکاری ناتو و شورای همکاری خلیج فارس بر امنیت جمهوری اسلامی ایران». پژوهشنامه روابط بین‌الملل، دوره هشتم، شماره ۳۱، صص ۹۷ - ۱۴۰
- سیف زاده، سیدحسین (۱۳۶۸). «نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل». تهران: نشر سفیر
- سیف زاده، حسین، رو شندل، جلیل (۱۳۷۹). «تعارضات داخلی، منطقه‌ای و بین‌الملل در خلیج فارس». تهران: انتشارات مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه
- سیمبر، رضا، رضاپور، دانیال (۱۳۹۹). «سیاست جمهوری اسلامی ایران در قبال کشورهای شورای همکاری خلیج فارس». فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، سال دوم، شماره چهارم، صص ۴۹ - ۷۳
- شهابی، سیف‌الرضا (۱۳۸۷). «دیدگاه‌های شورای همکاری خلیج فارس». تهران، انتشارات اطلاعات
- صادقی، سید شمس‌الدین (۱۳۹۵). «نظام بین‌الملل و ژئوپلیتیک اختلافات کشورهای حوزه خلیج فارس». تهران: انتشارات فرزانه روز
- صادقی، هادی، نقدی عشرت‌آباد، جعفر (۱۳۹۳). «روابط ایران و دژ منطقه‌ای شورای همکاری خلیج فارس». فصلنامه سیاست جهانی، دوره سوم، شماره ۴، ۱۵۱ - ۱۸۲
- طالعی حور، رهبر، صبوری، محمد حسین (۱۳۹۱). «شورای همکاری خلیج فارس و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه امنیت پژوهی، دوره یازدهم، شماره ۳۸، صص ۱۸۵ - ۲۱۷
- عبدلی، علی (۱۳۹۹). «رویکردهای شورای همکاری خلیج فارس در قبال قدرت منطقه‌ای ایران». تهران: انتشارات دیباخت
- فولادی، مسعود (۱۳۹۷). «نقش بحران آب در سیاست خارجی کشورهای آسیای مرکزی - همگرایی یا واگرایی». مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، سال اول، شماره ۳، صص ۵۱ - ۶۵
- کوردزمن، آنتونی اچ (۱۳۸۱). «موازنه نظامی در خلیج فارس و خاورمیانه». ترجمه مجید خسروی، تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌ها دفاعی سپاه پاسداران
- نیاکویی، سید امیر، حاجی، ویدا (۱۳۹۹). «گسترش روابط شورای همکاری خلیج فارس و اسرائیل: تبیینی از منظر واقع‌گرایی». فصلنامه سیاست جهانی، دوره نهم، شماره سوم، صص ۲۳۱ - ۲۵۶
- واعظی، محمود (۱۳۸۹). «شورای همکاری خلیج فارس سیاست خارجی و روندهای داخلی». تهران: مرکز پژوهش‌ها استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام

■ تحلیل محتوای بیانیه‌های اجلاس سران شورای همکاری خلیج فارس

ویسی، هادی (۱۳۹۷). «واکاوی چالش‌های ژئوپلیتیکی رابطه شورای همکاری خلیج فارس با جمهوری اسلامی ایران و تأثیر آن بر جهان اسلام». **فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام**، سال هفتم، شماره ۲۵، صص ۱۴۵ - ۱۶۷

همتی، مرتضی، ابراهیمی، شهروز (۱۳۹۷). «اثرات سیاست خارجی عربستان در یمن بر نقش آفرینی ایران در خاورمیانه». **فصلنامه سیاست جهانی**، دوره هفتم، شماره ۱، صص ۲۲۷ - ۲۵۱

Alsharq Alawsat (2007) , GCC Leader welcome Ahmadinejad proposals , December 4
Chubin , Shahram , Zabih , Sepehr (1974), The Foreign Relations Of Iran , Berkely:
University Of California

Larson, Deborah (1991), "Bandwagon Images In American Foreign Policy: Myth or Reality" In R. Jervis and J. Snyder, Ed., **Dominoes and Bandwagons. Strategic Beliefs and Great Power Competition in the Eurasian Rim land**, New York: Oxford University Press.

درگاه اینترنتی رسمی شورای همکاری خلیج فارس به نشانی: <http://www.gcc-sg.org>

